

поетичного слова українського генія мовознавці звертатимуться постійно і в майбутньому. Писати про мову Шевченка – почесно і відповідально. У перспективі передбачено дослідження функціонування лексем на позначення назв кольору в інших творах письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2001. – 591 с.
2. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні / Л. Лисиченко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – 1998. – Т. 6. – С. 129–144.
3. Літературознавчий словник-довідник / [редакційна колегія Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів, В.І. Теремко]. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
4. Тараненко О. О. Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії / О. О. Тараненко. – К. : Наукова думка, 1980. – 114 с.
5. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко [передмова П. Мовчана]. – К. : Видавничий центр «Просвіта», 2011. – 736 с.
6. Шрамм А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных (на материале современного русского языка)[Текст] : [монография] / А. Н. Шрамм. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. – 134 с.

С целью описания идиостилестических особенностей художественного слова Тараса Шевченко в статье проводится семантико-стилистический анализ использования цветообозначений, а также делается характеристика индивидуально-авторского наполнения названий цвета в балладах поэта.

Ключевые слова: цветообозначение, идиостиль, текст, лексема, семантика.

The article is devoted the semantic and stylistic analysis of the use of color terms in Taras Shevchenko's individual stylistic, and is characteristic of individual authors of filling the color name in the ballads of the poet.

Keywords: colourname, individualstyle, text, lexeme, semantic.

УДК : 821.161.2(09) Шевченко Т. : 81' 322.5

Н.М. Цівун

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДВОХ ВАРІАНТІВ ПОЕМИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «МОСКАЛЕВА КРИНИЦЯ»

У статті розглянуто мовностилістичні, лінгвокультурологічні особливості двох варіантів поеми «Москалева криниця» відомого українського поета Т.Г. Шевченка, написаних на засланні у різні роки.

Ключові слова: лінгвістичний аналіз, декодування, дві редакції, індивідуально-авторський стиль, поетика.

Велич Тараса Шевченка і його творчого впливу в історії української літератури, історії української культури настільки значна, що «спонукає науковців до нового, поглибленого осмислення його місця і ролі як знакової постаті української історії», як «<...> речника етнонаціонального буття і консолідатора української нації» [5, 175].

Літературна спадщина поета була і залишається постійним об'єктом уваги літературознавців і мовознавців (І. Франко, М. Драгоманов, Ю. Івакін, М. Рильський В. Вашенко, В. Русанівський, Л. Мацько, А. Мойсієнко, С. Єрмоленко, Н. Сидяченко, Н. Слухай, П. Тимошенко, О. Тараненко, Т. Космеда, Л. Підкамінна та інші). Лише зауважимо, що М. Драгоманов написав про творчу спадщину Тараса Шевченка «понад 50 праць, у яких всебічно розглядав її у сучасних йому суспільно-політичних контекстах, підкреслюючи величезну цінність творчості Шевченка не тільки для сучасників, але й для наступних поколінь» [6, 11], а у 60-х роках ХХ ст., коли відзначалося 100-річчя з дня смерті Кобзаря і 150-річчя з дня народження, тільки М. Рильський опублікував понад 30 доповідей, статей, виступів, передмов, присвячених творчості великого поета. У наукових розвідках констатовано, що «образність «Кобзаря» – це велика загадка багатогранності у видимій простоті» [12, 67].

Загальновідомо, що «талановиті письменники, відомі майстри слова багато працюють над текстом художнього твору, над пошуком потрібного рядка, слова, форми його вираження. <...> Пошуки точніших і виразніших мовних засобів помічаємо в авторських редакціях, цензурних рукописах і першодруках Тараса Шевченка»:

І редакція
До Основ'яненка

*Наша дума, славослови,
Не вмере, не загине.
От де, люде, наша слава,
Слава України!*

І редакція

ІІ редакція
Основ'яненкові
(випр. Т.Шевченка)

*Наша дума, наша пісня,
Не вмере, не загине.
От де, люде, наша слава,
Слава України!*

ІІ редакція

Причинна

*Додолю верби нагіна,
Рве синю хвилю білобоку.
А ясний місяць із-за хмари
На землю де-де поглядав.
Та ясен по лісу скрипів.*

Таким чином, «розглянуті вище редакції є прикладом авторського творчого експерименту в процесі роботи над створенням тексту» [4, 16–18].

Метою нашого дослідження є лінгвістичний аналіз поеми «Москалева криниця» Тараса Шевченка, яка також має дві редакції.

До вивчення двох варіантів поеми «Москалева криниця» звертався В. Яременко, який зосередив свою увагу на текстологічному та історичному тлумаченні поеми. Він вказує, що історичне «органічно переплітається з особистісним і суспільно-громадським. Доля і місце українського народу осмислюється поетом на достовірній історичній основі» [18, 26]. У цьому аспекті хотілося б відзначити дослідження Л. Плюща, яке має метафоричну назву «Екзод Тараса Шевченка: навколо «Москалевої криниці» і складається з дев'яти статей, вступу та післямови. Автор зауважує, що аналіз текстів можна звести до «суто автобіографічної рефлексії, впливів, особистої й колективної свідомості, міфу, соціально-революційних міркувань, українського слов'янофільства, мистецьких пошуків нових форм, <...> проте поет створює цілісний новий світ, підпорядкований власним законам» [10, 320].

Особливість двох редакцій поеми «Москалева криниця» полягає в тому, що перша – написана 1847 р. в Орській фортеці в період першого заслання (1847 – 1850 р.р.), а друга – 16 травня 1857 р. у Новопетрівському укріпленні в період другого заслання (1850 – 1857 р.р.) й остаточно оброблена 1858 р. у Петербурзі. У додатках до 6-ти томного видання «Кобзаря» подано такі тлумачення:

I редакція: Первісний автограф не відомий. Найраніший відомий текст – чистовий автограф у «Малій книжці», переписаний з невідомого чорнового автографа, орієнтовно наприкінці 1849 р., не раніше 1 листопада – після повернення Шевченка з Аральської описової експедиції і не пізніше 23 грудня 1850 р. Твір вміщено під № 19 у дев'ятому зшитку за 1846 – 1847 рр. [17];

II редакція: Найраніший текст другої редакції – чорновий автограф на листі М. Лазаревського до Шевченка, надісланому на ім'я коменданта укріплення І. Ускова, містить фрагмент твору (рядки 12–144). Хронологічно найпізнішим і найбільш викінченим є текст «Більшої книжки», під яким стоїть авторська дата закінчення першого варіанта другої редакції твору – 16 травня 1857 р.; при переписуванні поет зробив незначні виправлення. Чистовий автограф у «Більшій книжці» – основний текст другої редакції твору. За ним виконано рукописну копію П. Куліша 60-х років (ЛІ, ф. 1, № 87). Уперше введено до збірки творів у виданні: «Кобзарь» Тараса Шевченка / Коштом Д. Кожанчикова. – СПб., 1867. – С. 585–598 (за першодруком) [17].

На думку вчених, друга редакція поеми є етапним твором у поетичному доробку Тараса Шевченка, який започатковує перелік поезій за 1857 р. [18, 21]. Загалом Ю. Шерех назвав «Причинну» (першу баладу, яка розпочинає «Кобзар») та дві редакції поеми «Москалева криниця» (початок заслання-солдатчини та кінець заслання) метафорично так: «три Рубікони поетові» [10, 11].

В обох варіантах міститься присвята Якову Герасимовичу Кухаренку – українському письменникові та етнографу, наказному отаманові Чорноморського козацького війська, який морально і матеріально підтримував Тараса Шевченка в роки заслання. Зауважимо, що у I редакції зазначається тільки прізвище та ініціали (*Я. Кухаренку*), то у II зазначається і дата – *Я. Кухаренкові на пам'ять 7 мая 1857 року*. (Щодо дати написання II редакції поеми є різні детальні ґрунтування та припущення у працях Л. Плюща, В. Яременка, коментарях до 12-томного та 6-ти томного видання «Кобзаря»).

У назві поеми можемо прочитати такі конотації: 1. (пряма): Москаль – стара назва вояка-солдата [1, 377], а криниця – це викопана й захищена цямринами від обвалів (переважно неглибока) яма для добування води з водоочисних шарів землі (часто з журавлем); на наявність неглибокої води вказувала водолубна верба, яка засвідчувала близькість підземних водних джерел; там і копали криницю («Там криниця, де вербиця») [1, 315]; 2. (переносна): Криниця – це втілення неперервності людського життя, безсмертя людини [18, 21].

Перша редакція має форму бесіди двох осіб (це подано у вступі та в основній частині, де відбувається поділ на 1-го та 2-го мовця), а друга – форму монолога, яку повідує варнак (клейменний каторжник):

I редакція

*Не варт, сй-богу, жити на світі!..
— То йди топись! — А жінка! Діти?
— Ото ж то, бачиш, не бреши!*

Причинна

*Додолю верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав.
Та ясен раз у раз скрипів.*

II редакція

*Не на Вкраїні, а далеко,
Аж за Уралом, за Елеком,
Старий недобиток варнак*

*А сядь лишень та напиши
Оцю бувальщину... То, може,
Інако скажете, небоже.*
(Шев., 358-359)

*Мені розказував отак
Про сю криницю москалеву,
А я, сумуючи, списав,
Та рифму нищечким додав,
Та невеличку і дешеvu
(звичайне, крадене) зобгав
Тобі на спомини,
Мій друже щирій, мій єдиний!*
(Шев., 498-499)

Між I та II редакціями є певні композиційні відмінності (II редакція складається зі вступу та восьми розділів, а в I – поділу на частини немає), змінені сюжетні лінії (наприклад, I редакція – Максим одружується на вдовівні, яка має двох дітей; II редакція – Максим одружується на Катерині, дочці вдовівни; варнак розповідає історію занепащеного ним життя Максима, оскільки любив Катерину та ін.), інакше побудовано систему образів, що зумовило оригінальність другої редакції порівняно з першою (1847 р.). Як зазначає Ю. Шевельов, «хоч світобачення й світогляд обох «Москалевих криниць» в істотних рисах подібні або й ті самі, те, що в першій поемі було радше світовідчуттям, у другій стає усвідомленою філософією. Говорять у ній мовчазні роки» [10, 12].

Зачин II редакції має фольклорні традиції: форми ствердження/заперечення, уточнення (конкретизації)/узагальнення: *Бо се не казка, а билиця, Або бувальщина, сказать. Отак пишють. Була криниця, Ні, не криниця, а село, Пишють, давно колись було Межи садами, при долині, Таки у нас на Україні Було те Божеє село. В селі тому вдова жила, А у вдови дочка росла І син малоліток* (Шев., 498-499). Сам автор підкреслює, що вибирає форму билиці, бувальщини як у I, так і в II редакціях: *А сядь лишень та напиши Оцю бувальщину...* (Шев., 358-359). **Билиця, бувальщина** у народній творчості – це коротке усне оповідання про те, що ніби сталося насправді; за тематикою переважно побутове, у якому часто мовиться про незвичайні події [7, 84].

Попри композиційні відмінності образ Максима – головного героя в обох редакціях залишився без змін. Як зауважує Г. Неділько – «це не борець проти кріпаччини, не протестант. Він чесна людина, яка прагне робити добро таким же людям. Незважаючи на прикрощі, причинені Максимові злими людьми, він не нарікає на них, а залишається лагідним і привітним до них. Для нього характерні такі риси, як працьовитість, моральна стійкість, бажання зробити добро іншим» [8, 189]. Ім'я головного героя підібрано автором не випадково, оскільки в перекладі з латини означає «великий, величний фізично або духовно» [10, 253]. Як в I, так II редакції Тарас Шевченко створює позитивний образ Максима, який на вербальному рівні передається такими мовними засобами:

I редакція
Максим
сирота
сірома
сіромаха
неначе батькова дитина
безталанний
веселенький
безногий
як письменний
каліка
москаль-каліка
(Шев., 358-366)

II редакція
Максим/ Уласович
сиротина
сірома
вдовин зять
неначе батькова дитина
москаль
веселий
кривий
мов генерал
ласкавий
тихий
преблагий
муж праведний
Максима святого
(Шев., 498-508)

Відзначимо, що у II редакції образ головного героя стає виразнішим, зрілішим – від *сиротини, сіроми* до **мужа праведного** (муж – уроч. чоловік; праведник – людина, яка дотримується заповідей, моральних приписів якоїсь релігії), **Максима святого** (святий – праведний, непорочний, угодний Богові, преподобний, безгрішний).

Разом з тим атмосферу чуттєвості автор передає лексемами з демінутивними суфіксами, які є доповненням при змалюванні головного героя у I редакції: *Та срібний хрестик заробив; сяде собі у садочку; утре сльози – все од бога – Й веселенький стане, Так жаль маленьких діток стало!* // у II редакції: *Зносити брівоньки нізащо?.. Ні, дівонька вона не та! Придбав сірома грошениат, На ту сирітську копійчину Купив садочок і хатину* Використання таких форм надає народнорозмовного колориту.

Оскільки II редакція поеми має форму монолога-сповіді, то на синтаксичному рівні текст пересипаний апелятивами варнака-оповідача до слухача (*сину, друже, голубе, дитино*). За структурою вони як одночленні, так і дво- та тричленні: *Слухай, сину, Мій друже єдиний!*; *То розкажи, сину, Що ти бачив диявола Своїми очимима*; *Отут-то, голубе мій сизий, Отут-то й лихо почалося!*; *А я! а я!.. Не вимовлю. Моя ти дитино!*; *Ось слухай же, сину, Про Максима праведного...*; *Слухай, сину, як навчає Сатана проклятий*; *Таке-то Сотворив я, сину!*; *Та й ніколи не створиться На всім світі, брате!*; *Помолись За мене Богу, мій ти сину*; *Яка правда У людей, мій сину*; *Але такого, мій єдиний, Такого лютого ніхто, Ніхто і здалека не бачив. У той час, як в I редакції читаємо лише мій друже, небоже, недоуки, дядечку, брате: Люби ж, мій друже, жінку, діток; То, може, Інак скажете, небоже; Тяжко, брате, Людей на старість розпізнати; Ні, небоже! Любов – Господня благодать!; Просохли очі у вдови. Отак-то, друже мій, живи, То й весело на світі буде. Отак живіть, недоуки, То й жити не остине. Ей, дядечку, швидче будемо писати, Бо хочеться спати і вам і мені.* Найчастіше в I редакції Тарас Шевченко використовує апелятив *небоже*, що має декілька значень: 1) звертання старшого до молодшого; 2) племінник першого, другого, третього ступеня близькості; далека рідня; 3) бідолага, сердега, сердешний [9, 821–822]. На нашу думку, у I редакції поеми автор використовував лексему *небоже* як у першому, так і другому значенні, про що говорить наступне звертання *дядечку*.

Таким чином, апелятиви I редакції *небоже, брате, недоуки, дядечку* зникають, а натомість з'являються у II – *сину, моя дитино, голубе мій сизий*. У такий спосіб Тарас Шевченко надає тексту експресивності, створюючи інтимно-довірливий тон оповіді. Разом з тим образ варнака постає перед читачем (слухачем) у пом'якшувальній формі – це грішник, який щиросердно визнає свій тяжкий злочин і розкаюється.

У двох редакціях «Москалевої криниці» знаходимо «широкий семантичний спектр і оригінальне трактування “вічних” світових понять-концептів таких, як *бог і людина, правда і кривда, добро і зло, любов і ненависть, доля і недоля, слава і неслава*» [5, 191-192]. Проте у II редакції дається ще й концепт *злочин і кара*, який передається через біблійні образи: *Кайн Убив брата праведного* (Шев., 507); *Як той Ірод* (Шев., 504); *Ось послухай, Доводить до чого Сатана той душу нашу* (Шев., 505); *Слухай, сину, як навчає Сатана проклятий* (Шев., 507); *І пропадаю, мов собака, Мов той Іуда* (Шев., 508).

Тарас Шевченко «глибоко культивує народне слово, в його пам'ять нерідко потрапляють пісенні вирази, які стали прикрасою і його поезії» [3, 239]. Так і у I редакції народнопоетична стихія «експлікується у вигляді окремих строф, що відіграють певну образно-композиційну роль у цілісній художній структурі» [3, 241]: *Дівчата співали: «Шелесь, шелесь по дубині, Шапки хлопці погубили, Тільки наймит не згубив, Удовівну полюбив...»* (Шев., 363). У II редакції цей фрагмент відсутній.

Особливо впадає у вічі і використання народнорозмовної фразеології, яка створює тональність невимушеного спілкування, пожвавлюючи діалоги, надаючи авторській оповіді гнучкості. Причём більшість з них повторюються як у I, так і у II редакції:

А вбогій Вдові не до того, Бо залили за шкуру сала, Трохи не пропала (Шев., 359) – завдавати комуні-небудь великого горя, страждань, дуже дошкуляти комусь [15, 310]; // *Вдові не до того, Бо залили за шкуру сала, Трохи не пропала* (Шев., 499); *Та до вдовівни навпростець Шелесть за рушниками* (Шев., 359) // *Шелесть за рушниками! (Бо я вже двічі посилав До дівчини за рушниками)* (Шев., 501) – просити згоди на шлюб в обраної особи та її батьків; сватати [16, 824]; *Просохли очі у вдови. Отак-то, друже мій, живи, То й весело на світі буде* (Шев., 360) – у кого-небудь після злиднів, горя настало краще життя [16, 600] // *А тим часом Просохли очі у вдови* (Шев., 501); *Од цариці Прийшов указ лоби голить* (Шев., 362) – забирати в солдати [15, 180] // *Од матушки-цариці, Таки із самої столиці, Прийшов указ лоби голить* (Шев., 503). Зауважимо, що у I редакції Тарас Шевченко використовує більше фразеологізмів, які роблять мовлення дотепно-влучним, невимушеним, яскравим: *А може, то така правда, Як на вербі груші* (Шев., 363) – щось нездійсненне, нереальне (Ф, кн. 1, 201); *До стебла все погоріло* (Шев., 361) – абсолютно все до останнього предмета, до найменших дрібниць [16, 550], хоча такий фразеологізм із лексемою *до стебла* словник не подає, а лише *до нитки*.

Синтаксична тональність обох редакцій подібна: містить численні засоби створення емпізи – три крапки, риторичні вигукі, риторичні запитання, заперечення і ствердження, що «реалізують різні функції – від побутово-розмовної до високої, також сприяють «орозмовленню» оповіді» [13, 114].

I редакція
Звичайне, мати, що й казать!
(Шев., 359)

Такі-то темнії діла
Творяться нишком на сім світі!
А вас, письменних, треба б бити,
Щоб не кричали: «Ах! Аллах!

II редакція
Хіба за те, що сирота?
А красота-то красота!
Мій Боже милий! (Шев., 500)
Та ба! Треба вчитись...(Шев., 501)
Пропало! Все добро пропало!
(Шев., 501)

Не варт, не варт на світі жити!»
Ачом пак темні не кричать?
(Шев., 362)
До кого ж він прихилиться?
Де перезимує? (Шев., 364)

А я...я за ноги
Вхопив його та й укинув
Максима святого
У криницю... (Шев., 508)
Та й ніколи не створиться
На всім світі, брате!(Шев., 508)

На синтаксичному рівні розмовний тон підтримують вставлені конструкції. Вони несуть значне змістове навантаження у поетичному тексті: передають додаткові відомості про предмет мовлення, пояснення, уточнення, поправки, принагідні зауваження: *І редакція* – Таки ж у тім селі трудящий (**Бо всюди сироти ледащо**) (Шев., 359); Не торгувались з старостами (**Як те буває меж панами**) (Шев., 359); А що пак, Максиме! (**Бо його Максимом звали**) (Шев., 361) // *II редакція* – Бо вже Катруся підросла (**Катрусею вдовівна звалась**) (Шев., 499); І роботящий (**Бо всюди сироти ледащо**) (Шев., 500); (**Бо я вже двічі посилав До дівчини за рушниками**) поспать і втретє міркував (Шев., 501); Та на Сибірі опинивсь, (**Бо тут Сибір була колись**) (Шев., 508). Зазначимо, що лише одне вставлене речення повторюється в обох редакціях.

Важливим чинником у поемах «Москалева криниця» є повторюване слово, що визначає семантичну і стилістичну домінанту. Воно є засобом мистецького розгортання певної теми, а також важливим актуалізатором у тексті, що надає більшої виразності, створюючи емоційну напруженість, посилюючи внутрішній зміст, передаючи схвильованість мовлення. Функцію динамізації, інтенсифікації в текстах найчастіше виконують дієслова та інші частини мови, зокрема іменники, прикметники, прислівники. Особливо цікавими є повтори різних частин мови: іменник – дієслово (*любов – любити, заробіток – зароблять, жалкувати – жаль*); іменник – прикметник (*сірісінький сіряк*), прикметник – прислівник (*багатії – багатіше*). Порівняймо:

I редакція
(Повтори)

А в тім селі **вдова** жила,
А у **вдови** дочка була
І син-семиліток. (Шев., 359)
Любов — Господня благодать!
Люби ж, мій друже, жінку, діток;
Діли з убогим **заробіток**,
То легше буде й **зароблять**.
(Шев., 360)

Ходили, ходили,
Поки вночі, жалкуючи,
Хату запалили!
(Шев., 360-361)

А то **сірісінький сіряк**
Отак лютує.
До стебл'а все **погоріло**,
І діти **згоріли**,
А сусіди, і багаті
І вбогі, **раділи**.
Багатії, бач, **раділи**,
Що **багатше** стали,
А вбогії тому **раді**,
Що з ними зрівнялись!
Посходились **жалкувати**,
Жалю завдавати.
(Шев., 361)

Минали літа **тихо, тихо**, —
Отак пиши, — і за гріхи
Карались Господом ляхи,
І пугав Пугач над Уралом.
(Шев., 363-364)

II редакція
(Повтори)

III

Пропало! Все добро **пропало!**
Ані щетинки не осталось.
Пропав і я, та не в шинку,
А на *кобилі*.
.....
Душу **пропиваю!**
Та й **пропив**. Запродав душу,
І душу і тіло,
Тіло катові, а душу!..
.....
Таки й досі ще **не знаю**,
Не знаю нічого.
Знаю тільки, що тверезий.
.....
Максимову хату
(Бо його **Максимом** звали,
Вдовиного зятя)
Запалив. Згоріла хата.
А душа проклята
Не згоріла. Моя душа!
Мій друже, мій брате!
Не згоріла, а осталась,
Тліє, й досі **тліє!**
І коли вона **зотліє**,
Коли одпочине?
Святий знає. (Шев., 501-502)

VI

Вже повимирали
Тії **люде**, мої свідки,
Праведнії **люде!**
А я й досі **караюся**
І **каратись** буду

Й на тім світі. (Шев., 505)

У I редакції поеми Максим садить **дуб зелений** біля криниці. Як зазначають дослідники, «потенція образу-символу у Тараса Шевченка невичерпна: він постійно осмислюється, відроджується в новому контексті». Особливо вона простежується в баладах, у яких автор прагнув відтворити силу вірувань народу, усталеність його давніх традицій. Так, у «Причинній» всі події відбуваються біля дуба: зустріч закоханих, дівчина виглядає козака, а зозуля пророкує літа, біля нього русалки залоскотали дівчину, та й козак знайшов смерть біля дуба [2, 6]. Крім того, за народними віруваннями вважалося, що дуб має зв'язок із громовержцем Перуном, а отже, асоціюється і з водою: *І дуб зеленіс. Хто йде, іде — не минають Зеленого дуба, В холодочку посідають Та тихо та любо, П'ючи воду погожюю, Згадують Максима...* (Шев., 366).

У II редакції Тарас Шевченко символ дуба уже не використовує, проте з'являються інші символи та описуються українські традиції – копання криниці толокою, ставлення біля криниці хреста та каплички: *У балку спустився Та й викопав при долині Глибоку криницю. (Не сам один; толокою Йому помагати Й добрі люде приходили Криницю копати.) І виложив цярминою, І над шляхом в полі Височенний хрест поставив...* (Шев., 506-507). В. Яременко вказує, що «саме 14 серпня православна церква святкує Походження Древа Хреста Животворящего. Це було свято прийшло до нас з Візантії у XII столітті. Були введені обряди виносу хреста, ходіння з ним і урочистого водопосвячення, особливо у посушливі роки. У багатьох місцях біля криниць майже до наших днів прикріплювали на хрестах інокони і прикрашали їх вишитими рушниками. Іноді ставлять капличку. За II редакцією поеми Максима ховають біля криниці і теж ставлять «чималу каплицю». [18, 22]. Українська ж традиція толоки – це старовинний спосіб громадських робіт, при яких відбувалася «одноразова праця гуртом без оплати, а за частування» [1, 599].

У тексті I редакції Тарас Шевченко ацентує увагу на час розгортання подій. Для означення хронологічного розвитку часу вжито лексику українського християнського календаря, що загалом є продуктивною для літератури XIX століття: *А в Петрівку і Спасівку; на самого Маковія, на Спаса або Маковія*. Характерною особливістю народнометричних позначень часу є їх приблизність, нечіткість та наявність подій, які їх наповнюють [14]:

I редакція
[Москаль Максим]

*А в Пилипівку, сірома,
Христа ради просить!
.....
А в петрівку і спасівку
Не спочине в школі,
Бере заступ і лопату,
Шкандибає в поле.
І край шляху при долині –
Отже, не вгадаєш,
Що каліка виробляє? –
Криницю копає!
Та й викопав. На те літо
Криницю святили,
На самого Маковія,
І дуб посадили
На прикмету проїжджим;
А на друге літо
Москаля вже неживого
Найшли в балці діти
Коло самої криниці, –
Вийшов подивитися
Останній раз, сіромаха,
На свою криницю.
Громадою при долині
Його поховали
І долину і криницю
На пам'ять назвали
Москалевою. На спаса
Або Маковія
І досі там воду святять.
І дуб зеленіс.*

II редакція

III

*Уже, либонь, після Покрови
Вертався з Дону я, та знову
(Бо я вже двічі посилав
До дівчини за рушниками)
Послать і втретє міркував.*

V

*Через год ото й велика
Зима наступила.
До Зеленої неділі
В байраках білили
Сніги білі; тойді ж ото
І Очаков брали
Москалі. А Запорожжя
Перше руйновали.
(Шев., 501-503)*

(Шев., 358-359)

Розглянемо лінгвокультурологічну інформацію, яку позначають ці лексеми. Так, зокрема, у I редакції в *Пилипівку, сірома, Христа ради просить!* **Пилипівка** – це 40-денний піст, що починається 28 листопада за новим стилем і триває до Різдва Христового (7 січня). За церковним календарем він має назву Різдвяний піст. Хто до цього дня не встиг вступити в шлюб, то, як кажуть у народі, потрібно молитися і ждати нових м'ясиць. Для неодружених молодих людей – це початок вечорниць та досвіток, тобто можливості ближче познайомитися один з одним і вибрати собі пару до вподоби.

А в петрівку і спасівку

Не спочине в школі,

Бере заступ і лопату,

Шкандибає в поле.

Петрівка починається через тиждень після Зелених свят і триває до Петра і Павла (12 липня за новим стилем). Її початок залежить від Великодня, а її кінець завжди на Петра, у зв'язку з цим коливалася і її тривалість: від 6 тижнів до 1. У народі цей піст ще називають так: **Петрівці, Петрівки, Петрів піст, Петрівочка**. Петрівка – пора найдовших у році днів і найкоротших ночей. У цей час дівчата і жінки співали *петрівчані пісні*, які ще називають *петрівками*: 1. *Ой коли ми петрівочки дождали, То ми її в русу косу заплітали. Тепер же ми петрівочку проведемо, Ми ж її русу косу розплетемо. Ужже ж тая петрівочка минається, Зозуля в капусту ховається* (Нар. тв.).

Спасівка – лексема на позначення посту, який починається 14 серпня і триває два тижні до Успіння Пресвятої Богородиці (28 серпня). Таким чином, лексема **Спасівка** має синонімічні назви **Успенський піст, Спасівський**.

На те літо

Криницю святили,

На самого Маковія,

І дуб посадили

Маковія (Маковея) – це свято, яке має ознаки як християнського культу, так і язичницьких вірувань. Воно відзначається 14 серпня за новим стилем. Маковія – це спрощена українська назва церковного свята святих мучеників Маккавеїв: Авіза, Антоніна, Гурія, Єлезара, Євсевона, Аліма й Маркела, їх матері Соломонії та учителя Єлезара, які в 166 році до н.е. прийняли мученицьку смерть. За церковними канонами 14 серпня – це свято Походження (Ізнесення) дерева животворного хреста, більше відоме серед віруючих як *перший, мокрий чи медовий Спас*. Цього дня до церкви несли святити квіти (чорнобривці, васильки, айстри), головки маку, воду. Освячений у церкві мак, використовували для охорони житла, двору, худоби від усякої нечистої сили.

На спаса

Або Маковія

І досі там воду святять

І дуб зеленіє.

Спас (Спаса) – позначає велике християнське свято на честь однієї з подій земного життя Ісуса Христа: чудесного Преображення, яке бачили його учні. Воно урочисто відзначається у православних 19 серпня, а у католиків – 6 серпня за новим стилем. Історія Спаса викладається у Євангеліях від Матфея, Марка і Луки. За церковними канонами це свято має назву **Преображення Господнє**, а в Україні воно відоме під назвою **другого, або яблучного Спаса**. Лексема **Спас** – це скорочена народна вимова слова *спаситель (рятівник)*, спасителем же церква іменує Ісуса Христа. У світлий день Преображення Господнього освячують виноград і пшеничне колосся, а в тих краях, де винограду немає, святять груші, яблука, мед і обжинкові вінки – жмут колосся жита і пшениці. Крім того, це день поминання покійних родичів. За народним повір'ям, це третій вихід мерців на світ у весняно-літньому сезоні (вони з'являються на Страсний четвер, Зелені свята і Спаса).

У II редакції згадуються лише два свята, відмінні від I редакції, тобто часовий зріз подій змінюється.

Ужже, либонь, після Покрови

Вертався з Дону я, та знову

Покрова – позначає християнське свято Покрови Пресвятої Богородиці, що відзначається православною церквою 14 жовтня. Його витоки сягають Візантії, де воно було запроваджене у пам'ять появи Матері Божої над Константинополем із сонмом святих; вона розпростерла свій омофор (покрову) над християнами, які відбивали осаду сарацинів. Поява Матері Божої піднесла бойовий дух греків, і вони перемогли ворогів. Серед українців ця легенда набула особливої популярності. Божу матір (її називали у тому числі й Покровою) вважали своєю покровителькою запорізькі козаки, а значить, і покровителькою всієї України. Щорічно 1 жовтня вони відзначали це свято на Січі у своєму головному храмі св. Покрови.

До Зеленої неділі

В байраках біллі

Зелена неділя (Трійця) – позначає релігійне свято, яке має ознаки як християнського культу, так і язичницьких вірувань. Воно відзначається на 50-й день після Великодня, свята воскресіння Христового, але завжди у неділю. Це свято сформувалося у IV ст., після прийняття церквою догмату про трійцю – існування єдиного Бога у трьох іпостасях – Отця, і Сина, і Духа Святого. У християнстві це свято має ще назву П'ятидесятниці, а народні назви цього циклу українських календарних обрядів такі: *кличальна неділя, гряна неділя, зелені святки, клечані святки*. Тиждень перед Трійцею називають у народі «зеленим», «кличальним», «русальним», а три останні дні цього тижня і три перші дні трійцького тижня – «Зеленими святами».

Як бачимо, зображення часу, основні прийоми його відтворення, його градація ґрунтуються на розумінні не часу взагалі, а на подіях, які його наповнюють. Ці лексеми стилістично й експресивно не конотативні, оскільки у них переважає номінативна функція.

Таким чином, варіанти поеми «Москалева криниця» Тараса Шевченка, зважаючи на те, що вони написані у різні роки заслання, дають можливість пізнати особливості мовомислення поета, його світобачення та світосприйняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / В.В. Жайворонок – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
2. Кравченко В. Образна символіка у баладах Тараса Шевченка / В. Кравченко. – Дивослово – № 7 – 2001 – С. 5–7.
3. Мойсієнко А.К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту : декодування шевченкового вірша / А.К. Мойсієнко. – К. : Довіра, 2007. – 703 с.
4. Мацько Л.І. Стилістика української мови / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
5. Мацько Л.І. Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
6. Мацько Л.І. Шевченко у полілозі національних культур / Л.І. Мацько // Освіта – № 45 (16—23 жовтня 2013). – С. 10–11.
7. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Громяк, Ю.І. Ковалів та ін. – К. ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
8. Неділько Г.Я. Тарас Шевченко : Життя і творчість / Г.Я. Неділько. – К. : Радянська школа, 1988. – 247 с.
9. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. / укладачі: В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. – Т. 2. – К. : Видавництво «Аконіт», 1999. – С. 821–822.
10. Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка: навколо «Москалевої криниці» (дванадцять статтів) / Леонід Плющ. – [передм. Юрій Шевельов]. – Едмонтон : Канадський університет українських студій, 1986. – 337 с.
11. Русанівський В.М. У слові - вічність : (Мова творів Т.Г. Шевченка) / В.М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 2002. – 240 с.
12. Сверстюк Є. Феномен Шевченка / Є. Сверстюк // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 6. – С. 67.
13. Слухай Н. Світ сакрального слова Тараса Шевченка: монографія / Н. Слухай. – К. 6 Агрармедіагруп, 2011. – 227 с.
14. Ужченко В. Часовий код української фразем / В. Ужченко // Лінгвостилістика : об'єкт – стиль, мета – оцінка : Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С.Я. Єрмоленко. – К., 2007. – С. 457–464.
15. Фразеологічний словник української мови : у двох книгах / Уклад. : В.М. Білоноженко та ін. – Книга 1. – К. : Наукова думка, 1993. – 528 с.
16. Фразеологічний словник української мови : у двох книгах / Уклад. : В.М. Білоноженко та ін. – Книга 2. – К. : Наукова думка, 1993. – 984 с.
17. Шевченко Т. Зібрання творів: у 6 т. / Т. Шевченко – К., 2003. – Т. 2: Поезія 1847–1861. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev2108.htm>
18. Яременко В. Поема на спомин // В. Яременко. – Дивослово – №1 – 1995 – С. 20–27.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Шев. – Шевченко Т. Твори : у 2 т. / Т. Шевченко. – [авт. вступ. статті О. Гончар]. – К. : «Варта», 1993. – 640 с.

В статье рассмотрены языковые, стилистические, лингвокультурологические особенности двух редакций поэмы «Москалева криниця» великого украинского поэта Т.Г. Шевченка, написанных в разные годы заслания.

Ключевые слова: лингвистический анализ, декодирование, две редакции, индивидуально-авторский стиль, поэтика.

In this article are represented stylistic and cultural linguistic properties of two variants of the poem “Moskaleva Krynysia” written while being in exile in different years by famous Ukrainian poet Shevchenko T. G.

Keywords: linguistic survey, decoding, two redactions, individual author style, poetic.